

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

Τόμος 34ος

Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδ.), *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ Ἄφετηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ* [Ινστιτούτο Ἐρευνας Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ, Σειρά εκδόσεων II], εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2017.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐρευνας Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ (ΙΝ.Ε.Β.Υ.Π.) με θέμα «*Ἡ πρόσληψη τῆς ἀρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους*», ἡ διευθύντρια τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου ἐξέδωσε σὲ ἓναν καλαίσθητο τόμο, ἀπὸ τὶς εκδόσεις Παπαζήση, τὰ Πρακτικά δυο ἀκόμη Συνεδρίων τοῦ ΙΝ.Ε.Β.Υ.Π. ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸν Μυστρά: τὸ πρῶτο Συνέδριο (6-8 Νοεμβρίου 2015) εἶχε ὡς θέμα «*Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἀφετηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*» καὶ τὸ δεύτερο (27-29 Μαΐου 2016) «*Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους: Ἄφετηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*». Στὸν τόμο δημοσιεύονται συνολικά εἴκοσι ἀνακοινώσεις, δεκατρεῖς ἀπὸ τὸ Συνέδριο τοῦ 2015 (σσ. 4-267) καὶ ἕξι ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ 2016 (σσ. 289-417). Στὴν πλειονότητά τους οἱ ἀνακοινώσεις εἶναι στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, συνοδεύονται ὡστόσο ἀπὸ περίληψη στὴν ἀγγλική, καθὼς καὶ ἀπὸ σχετικὴ βιβλιογραφία. Τῶν ἀνακοινώσεων προτάσσονται τὰ βιογραφικὰ τῶν ομιλητῶν, ὁ πρόλογος τῆς εκδότριας, τὰ περιεχόμενα καθὼς καὶ προσηφνήσεις.

Οἱ δεκατρεῖς ἀνακοινώσεις τοῦ πρῶτου συνεδρίου διαιροῦνται σὲς ἐξῆς θεματικὲς: Α. Θεολογία-Φιλοσοφία-Επιστήμες, Β. Βυζαντινὴ Φιλολογία, Γ. Βυζαντινὴ Ἱστορία-Θεσμοὶ καὶ Δ. Αρχαιολογία-Τέχνη. Στὴν πρώτη θεματικὴ ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Μεσσηνίας καὶ καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν κ.κ. Χρυσόστομος Σαββάτος διερευνᾷ τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς παλαιολόγειους χρόνους (σσ. 4-12), ἐνῶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Εὐάγγελος Μουτσόπουλος (σσ. 13-17) ἐξαίρει τὴ συμβολὴ τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος στὴ διάδοσι τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας στὴ Δύση. Ἡ θεματικὴ αὐτὴ ολοκληρῶνεται με μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στα γεωφυσικὰ φαινόμενα τῆς παλαιολόγειας περιόδου, ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Χρήστο Ν. Ζερεφό (σσ. 19-21).

σωζόμενο αρχαιολογικό υλικό, για να αντλήσει πληροφορίες για τη μεταβυζαντινή περίοδο στην περιοχή του Μυστρά (σσ. 191-232), ενώ η επίκουρη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Ιωάννα Σπηλιοπούλου αναδεικνύει την επίδραση της καστροπολιτείας στο λογοτεχνικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη, δίνοντας έμφαση στην εκεί συνάντησή του με τον Φώτη Κόντογλου (σσ. 233-267). Το κεφάλαιο αυτής της θεματικής διανθίζεται και με σχετικό φωτογραφικό υλικό.

Οι έξι ανακοινώσεις του Συνεδρίου του 2016, με θέμα «*Τὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους: Ἀφετηρία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*» είναι σχετικές με την ιστορία, τη λογοτεχνία-λαογραφία και την τέχνη. Από τη θεματική της ιστορίας ξεχωρίζει το κείμενο της Ξανθάκη-Καραμάνου σχετικά με τον τρόπο που προέβησαν οι ιστορικοί της Αλώσεως (Κριτόβουλος, Χαλκοκονδύλης, Δούκας, Σφραντζής) τον τελευταίο Βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο (σσ. 275-303). Μάλιστα, η Ξανθάκη-Καραμάνου δίνει έμφαση στην αντιπαράθεση του Κριτόβουλου με τον Θουκυδίδη, καταδεικνύοντας τις ομοιότητες των δυο ιστορικών στον τρόπο που περιγράφουν δυο πρότυπα ηγετών, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο (Κριτόβουλος) και τον Περικλή¹ (Θουκυδίδης). Μέσα από τη σύγκριση των δυο κειμένων, γίνεται εμφανής η πρόσληψη του θουκυδίδειου έργου από τον ιστορικό της Αλώσεως.

Ιδιαίτερα γόνιμοι είναι οι προβληματισμοί που θέτει ο καθηγητής του ΕΚΠΑ Ιωάννης Πολέμης στην ανακοίνωσή του «*Το ποίημα της Μάλτας και ο Βυζάντιος του Θ. Μετοχίτη*» (σσ. 319-329). Εκεί, με αφορμή το θέμα της αφύπνισης της εθνικής συνείδησης των Βυζαντινών, ο ακαταπόνητος μελετητής του έργου του Μετοχίτη ανοίγει νέους ορίζοντες για την ερμηνεία των έργων του *Ἡθικός* και *Βυζάντιος*.

Το θέμα της αφύπνισης της ελληνικής συνείδησης στο Βυζάντιο πραγματεύεται στην ανακοίνωσή του ο δρ. Φιλολογίας Χρήστος Ν. Πολάτωφ (σσ. 331-340), ενώ η δρ. Μεσαιωνικής Ιστορίας Φωτεινή Β. Πέρρα (σσ. 343-353) παραθέτει πηγές τόσο της βυζαντινής όσο και της νεοελληνικής φιλολογίας σχετικά με τον Μυστρά. Ο τόμος ολοκληρώνεται με μια εκτενή αναφορά του αναπληρωτή καθηγητή Αριστείδη Ν. Δουλαβέρα στα τραγούδια, τους θρήνους και τους θρύλους για την άλωση της Κωνσταντινούπολης (σσ. 355-377) και με μια περιδιάβαση στα μνημεία της παλαιολόγειας περιόδου από την καθηγήτρια του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και ιστορικό τέχνης Μελίτα Εμμανουήλ (σσ. 381-417).

¹ Επίσης, στις σελίδες 305-318 η κυρία Καραμάνου παραθέτει και στην αγγλική γλώσσα το μεγαλύτερο μέρος της ανακοίνωσής της, υπό τον τίτλο «*The reception of Thucydides in Kritovoulos: Pericles and Constantinos Palaiologos as models of leadership*».

Ανακεφαλαιωτικά, ο τόμος είναι καλά επιμελημένος, με ελάχιστες αβλεψίες ελάσσονος σημασίας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στα Περιεχόμενα, μετά τον Πρόλογο και την προσφώνηση, οι τρεις πρώτες ανακοινώσεις δεν έχουν ενταχθεί στη θεματική στην οποία υπάγονται². Το γεγονός είναι ότι το έργο αυτό συμβάλλει ουσιαστικά στη γνώση της παλαιολόγιας περιόδου και της ιστορίας του Μυστρά. Ευελπιστούμε να έχουμε αντίστοιχα εκδοτικά εγχειρήματα και στο μέλλον από το ΙΝ.Ε.ΒΥ.Π. και την ακάματη διευθύντριά του, κ. Ξανθάκη-Καραμάνου.

Άννα Σκλαβενίτη
Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών (ΕΙΕ)
anniesk2@gmail.com

² Οι ανακοινώσεις των κ.κ. Χρυσόστομου Σαββάτου, κ. Μουτσόπουλου και κ. Ζερεφού ανήκουν στη θεματική Θεολογία-Φιλοσοφία-Επιστήμες, ενώ στα περιεχόμενα είναι καταναημένες διαφορετικά.

Βιβλιοπαρουσίαση

Το Βυζάντιο κατά τους Παλαιολόγειους Χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως και αφετηρία του Νέου Ελληνισμού (Πρακτικά Συνεδρίων, Μυστράς 6-8 Νοεμβρίου 2015 και 27-29 Μαΐου 2016). Επιμέλεια Εκδόσεως ΓΕΩΡΓΙΑ ΞΑΝΘΑΚΗ – ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ [Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού. Σειρά Εκδόσεων 2], Αθήνα 2017, σελ. xxix + 417. ISBN 978-960-02-3311-7

Είναι γοητευτικό και συγχρόνως μεγαλειώδες να βλέπει κανείς την έκδοση ενός καλαίσθητου τόμου Πρακτικών Συνεδρίου από το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού, όταν, μάλιστα, εδρεύει στον Μυστρά, στους πρόποδες της θρυλικής Καστροπολιτείας, στο περικαλλές διατηρητέο κτήριο του παλαιού δημοτικού σχολείου του ομώνυμου χωριού, στη «σκιά» της βυζαντινής πόλεως, κτήριο που ο δήμος ευγενώς παραχώρησε στο Ινστιτούτο και ανακαινίσθηκε με χρήματα του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων. Μολονότι το Ινστιτούτο (που ανήκει στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου και λειτουργεί σε συνεργασία με τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών που εδρεύει στην Καλαμάτα) έχει ιδρυθεί πρόσφατα και είναι ακόμη χωρίς μόνιμο προσωπικό, ωστόσο έχει οργανώσει συνέδρια, των οποίων τα Πρακτικά δημοσιεύονται και συμβάλλουν σημαντικά στη μελέτη και ανάδειξη της Βυζαντινής Ιστορίας και Αρχαιολογίας και εν γένει του Βυζαντινού Πολιτισμού.

Στον τόμο για τον οποίο γίνεται λόγος εδώ δημοσιεύονται τα πρακτικά δύο Συνεδρίων που διοργάνωσε το Ινστιτούτο κατά τη διάρκεια της διετίας 2015-2016. Στα Συνέδρια αυτά συμμετείχαν γνωστοί έγκριτοι ερευνητές, οι περισσότεροι καθηγητές Πανεπιστημίου, καθώς και νεώτεροι ειδικευμένοι επιστήμονες, σύντομα βιογραφικών των οποίων παρατίθενται στην αρχή του τόμου (σσ. ix-xiv). Στο πρώτο μέρος του τόμου παρατίθενται τα πρακτικά του Συνεδρίου με τίτλο «Το Βυζάντιο κατά τους Παλαιολογείους Χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως», που διοργάνωσε το Ινστιτούτο στις 6-8 Νοεμβρίου 2015 (σσ. xix-267). Στην αρχή, δημοσιεύεται Πρόλογος της Ομ. Καθηγήτριας Γ. Ξανθάκη – Καραμάνου, διευθύντριας του Ινστιτούτου, όπου δίδεται ένα σύντομο ιστορικό διάγραμμα της παλαιολογικής εποχής (σσ. xxi-xxvi), καθώς και προσφώνηση του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Σπάρτης κ. κ. Ευσταθίου (σσ. xxvii-xxix). Ακολούθως, δημοσιεύονται οι ανακοινώσεις κατανεμημένες σε τέσσερις θεματικές ενότητες (Θεολογία – Φιλοσοφία – Επιστήμες, Βυζαντινή Φιλολογία, Βυζαντινή Ιστορία – Θεσμοί, Αρχαιολογία-Τέχνη). Στο δεύτερο μέρος του τόμου δημοσιεύονται τα πρακτικά του Συνεδρίου με τίτλο: «Το Βυζάντιο κατά τους Παλαιολογείους Χρόνους: Αφετηρία του Νέου Ελληνισμού», που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο στις 27-29 Νοεμβρίου 2016 (σσ. 270-417). Στην αρχή του δεύτερου μέρους δημοσιεύεται αντί προλόγου η προσφώνηση του Καθηγητή Κωνσταντίνου Μασσέλου, Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, (σσ.273-274) και της Διευθύντριας του Ινστιτούτου (275-278) προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλο, Αντιφώνηση του Προέδρου της Δημοκρατίας (σσ. 279-281) και Προσφώνηση του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Σπάρτης (σσ. 283-285). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέστη στα εγκαίνια του Ινστιτούτου που έγιναν στις 29 Μαΐου 2016, επέτειο της αλώσεως της Πόλης, κατά τις εργασίες της Β΄ ενότητας του Συνεδρίου. Στη

συνέχεια, δημοσιεύονται οι ανακοινώσεις που πραγματοποιήθηκαν στο Συνέδριο κατανεμημένες σε τρεις θεματικές ενότητες (Ιστορία, Λογοτεχνία-Λαογραφία, Τέχνη).

Στον τόμο δημοσιεύονται συνολικά 21 επιστημονικές ανακοινώσεις, κατά θεματικές ενότητες, ως εξής:

ΜΕΡΟΣ Α': Το βυζάντιο κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους: Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως

ΘΕΟΛΟΓΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Σεβ. Μητροπολίτης Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος Σαββάτος, Οι ενωτικές προσπάθειες μεταξύ Ανατολής και Δύσης κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους (σσ. 3-12).

Ευάγγελος Μουτσόπουλος, Ο Πλήθων, καίριος παράγων αποκαταστάσεως του Πλάτωνος έναντι του σχολαστικισμού στη Δύση (σσ. 13-18).

Χρήστος Σ. Ζερεφός, Γεωφυσικά φαινόμενα κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους (σσ. 19-24).

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Απόστολος Καρπόζηλος, Θεόδωρος Υρτακηνός. Η αλληλογραφία ενός επαίτη λόγιου (σσ. 23-40).

Σοφία Κοτζάμπαση, Δυτικές πριγκίπισσες στην αυλή των Παλαιολόγων (σσ. 41- 52).

Ιωάννης Πολέμης, Ο λόγιος Ισαάκ Αργυρός και η πραγματεία του "Περί διακρίσεως μετοχής Θεού εν τέσσαρσι τρόποις" (σσ. 53-64).

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΘΕΣΜΟΙ

Στυλιανός Λαμπάκης, Γεώργιος Παχυμέρης: "Πολίτης" και Πολιτικός (σσ. 65-80).

Ηλίας Ταξίδης, Η αναγκαιότητα της ένωσης των εκκλησιών στις παραδοξογραφικές αφηγήσεις του ιστορικού έργου του Δούκα (σσ. 81-94).

Δημήτριος Θ. Βαχαβιώλος, Η στάση των Μητροπολιτών Λακεδαιμονίας έναντι του Φλωρεντιανού Όρου (1439-1460) (σσ. 95-122).

Αλέξιος Γ.Κ. Σαββίδης, Η *Damnosa Hereditas* του Βυζαντίου στους τελευταίους αιώνες. Η εικόνα του κράτους των Μεγαλοκομνηνών του Πόντου στα ευρύτερα συνθετικά έργα των Βυζαντινολόγων και Μεσαιωνολόγων (σσ. 123-152).

Καλλιόπη (Κέλλυ) Α. Μπουρδάρα, Δίκαιο και πολιτική. Ένας γάμος επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (σσ. 153-166).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΤΕΧΝΗ

Σταύρος Ι. Αρβανιτόπουλος, Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Οι ανάγλυφοι κιλλίβαντες στο σπίτι "του Φραγκόπουλου" στον Μυστρά (σσ. 167-190).

Ευαγγελία Πόντου, Ο Μυστράς μετά τον Μυστρά. Μεταβυζαντινές μνημειακές εκφράσεις (σσ. 191-232).

Ιωάννα Κ. Σπηλιοπούλου, Στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσεως. Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Καστροπολιτεία του Μυστρά μέσα από το "Ταξιδεύοντας - Ο Μοριάς" (σσ. 233-267).

ΜΕΡΟΣ Β': Το Βυζάντιο κατά τους Παλαιολόγειους Χρόνους: Αφετηρία του Νέου Ελληνισμού

ΙΣΤΟΡΙΑ

Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, διαχρονικό πρότυπο ηγέτη (σσ. 289-304).

Georgia Xanthaki-Karamanou, The reception of Thucydides in Kritovoulos: Pericles and Konstantinos Palaiologos as models of leadership (σσ. 305-318).

Ιωάννης Πολέμης, Το ανώνυμο ποίημα της Μάλτας και ο "Βυζάντιος" του Θεόδωρου Μετοχίτου: Δυο παραδείγματα εθνικού αυτοπροσδιορισμού των Βυζαντινών (σσ. 319-330).

Χρήστος Ν. Πολάτωφ, Η δημιουργία των εννοιών της Ελληνικής συνείδησης και του νεώτερου Ελληνισμού από τις πηγές (σσ. 331-342).

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Φωτεινή Β. Πέρρα, Ο Μυστράς στους περιηγητές και στην Νεοελληνική Λογοτεχνία (σσ. 343-354).

Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας, Η Άλωση της Πόλης στα τραγούδια, τους θρήνους και τους θρύλους του λαού μας (σσ. 355-380).

ΤΕΧΝΗ

Μελίτα Εμμανουήλ, Η ζωγραφική στον Μυστρά των Καντακουζηνών και των Παλαιολόγων (σσ. 381-417).

Από τα δύο μέρη του τόμου, το πρώτο (*Σχέσεις Ανατολής και Δύσεως*) περιέχει τις περισσότερες (δεκατέσσερις) ανακοινώσεις, που συμβάλλουν ποικιλοτρόπως στη μελέτη της ιστορίας της ύστερης βυζαντινής περιόδου και μάλιστα των τελευταίων δεκαετιών της, με το θέμα της Ένωσης των Εκκλησιών να απασχολεί αρκετούς συνέδρους. Το δεύτερο μέρος (*Αφετηρία του Νέου Ελληνισμού*) περιέχει ακριβώς τις μισές (επτά) ανακοινώσεις, παρουσιάζει όμως μεγάλο ενδιαφέρον, αφού συνδέει τον μεσαίωνα με την νεώτερη εποχή. Ανάμεσα σ' εκείνα που πρέπει να αναφερθούν είναι η προβολή της προσωπικότητας του τελευταίου αυτοκράτορα, Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, και η χρήση του όρου «Έλλην», που άρχισε να λαμβάνει πια την εθνική του σημασία από πολύ νωρίς (από τον 12^ο αιώνα).

Γενικά, η έκδοση των Πρακτικών των δύο αυτών Συνεδρίων προωθεί σημαντικά τις σπουδές για την ύστερη βυζαντινή περίοδο, ένα μέρος από την οποία αφορά στις τοπικές λακωνικές σπουδές, κυρίως στη τέχνη των μνημείων του Μυστρά. Ευχή μας είναι η συνέχιση τέτοιων προσπαθειών και κυρίως η υποστήριξη του Ινστιτούτου από την Πολιτεία και τους τοπικούς παράγοντες της Λακωνίας, δεδομένου μάλιστα ότι τούτο συνδέεται με την σπουδαιότερη βυζαντινή νεκρή πόλη του ελλαδικού χώρου, αλλά ευρύτερα και με τη Μονεμβασία και άλλες περιοχές με ενδιαφέροντα μεσαιωνικά μνημεία (Γεράκι, Μάνη κ.α.)

Μιχαήλ Κορδώσης
Ομότιμος Καθηγητής Ιστορικής Γεωγραφίας
του Μεσαιωνικού κόσμου,
Παν/μιο Ιωαννίνων